

КОНЦЕПТ ЧИТАОЦА У КЊИЖЕВНОТЕОРИЈСКОЈ ДИЈАХРОНИЈИ

Предмет рада је анализа концепата читалаца афирмисаних унутар књижевнотеоријских и методолошких оријентација током дијахронијског развоја науке о књижевности, уз указивање на разлоге комплексности самог проблема и дивергентних методолошких позиција са којих му се приступа. Анализа поменутих концепата читалаца најпре узима у обзир критеријуме за класификацију које су примењивали разни теоретичари књижевности, а потом и саме карактеристике сваког од издвојених концепата. Циљ рада је доношење релевантних закључака у вези са самим процесом (методом) истраживања статуса читаоца у науци о књижевности, а потом и издвајање типологија у вези са којима је постигнут консензус међу теоретичарима књижевности.

Кључне речи: уписани (апстрактни, енкодирани) читалац, емпиријски читалац, имплицитни читалац, теорије читања.

Искусство читања, као и свако људско искуство, неизбежно је двочлано, двосмислено, растргнуто: између разумевања и љубави, између филологије и алегорије, између слободе и стеге, између пажње о другом и бриге о себи. Овај положај негде између [подв. М. Б. Ћ.] одбојан је за праве теоретичаре књижевности.

Антоан Компањон, *Демон теорије*

1. Дијахронијски посматрано, теорија књижевности неретко је настојала да процес читања опише путем објективних метода, научно и саобразно са очекивањима самог текста. Међутим, чак и током лабораторијског сецирања текста² као једним од индуктивних метода описа процеса читања,

¹ mirjana.bojanic.cirkovic@filfak.ni.ac.rs

² *Практична критика* (1929, односно 1930 – измењено и допуњено издање) А. А. Ричардса садржи описе оваквих експеримената које је вршио аутор, уједно професор на Кембриџу, са својим студентима. Примера ради, Ричардс је, у зависности од дужине песме која је предмет

заговорници објективног и научног читања неизоставно су се, у сусрету са опет неизоставним емпиријским аспектом, саплитали. Поједини теоретичари читања усмеравали су се ка лингвистичком методу³ у опису стратегија које читаоци користе да би разумели реченице књижевноуметничког дела. Приступ овом проблему из емпиријског угла парадоксално је резултовао не транскриптом доживљаја процеса читања, већ личним наративом о читању.

У односу на књижевнотеоријско одређење процеса читања и активности које су му инхерентне, ништа мање компликовано није одређење појма *читалац* и његове улоге у поменутом процесу. Дефинисање читаоца додатно се компликује узимањем у разматрање есејистичких бележака, интервјуа или других текстова у којима романописци, сваки из свог угла, дају своје дефиниције читалаца.⁴

експеримента, студентима препоручивао између четири и дванаест (често узастопних) читања текста и упућивао их да бележе своје реакције после сваког читања. Ставови теоретичара књижевности – проучавалаца Ричардсовог дела – подељени су. А. Компањон (2001: 179) Ричардсове експерименте сматра нефункционалним јер услед незрелости, неразумевања, ароганције студената, те предрасуда, клишеа и недостатка опште информисаности, њихови одговори нису осветлили ефекат песама које су биле предмет Ричардсових експеримената. Међутим, Ричардс је био чврсто уверен у то да се проблем неразумевања, површног и погрешног тумачења може решити подучавањем читаоца пажљивом читању, превазилажењем индивидуалних, културолошких и социјалних ограничења, те радом на побољшању његове информисаности када је у питању наука о књижевности.

³ Примера ради, Ролан Барт је наративне нивое (функција, акција и приповедања) издвојио управо по лингвистичком моделу нивоа реченице (фонетском, морфолошком, граматичком) који имају своја правила комбинације и који једино путем интеграције (операција које врши појединац) могу указати на значење реченице.

⁴ Доносимо кратак осврт на романописце који су својим текстовима о читаоцу значајно утицали на развој теорија читања. Умберто Еко (2015: 305) приступао је писању романа као читалац, те је најпре водио истрагу у вези са осмишљеном фабулом, бележио погрешне трагове и хипотезе, а потом је закључке комбиновао са одбаченим хипотезама формирајући на тај начин стазу током које ће читалац све време бити активан. Милорад Павић (2005: 9) роман назива државом која има своје законе, становнике, обале и границе и која пропада „ако у њој живе добро они који је руше, а лоше они који је одржавају.” Понајвише, ова држава живи од читалаца. Поред поменутих романописаца који у свој белетристички рад уграђују активну улогу читаоца, Вирџинија Вулф је била заинтересована за двосмерни дијалог међу читаоцима и писцима, што је резултовало експериментима са техником тока свести у њеним романима. „Књиге те уче како их читаш”, један је од чувених аутопоетичких ставова Вирџиније Вулф о читању. Из овог угла, њени романи значајно су допринели оприродњавању технике тока свести међу читалачком публиком. Своја књижевноуметничка дела Жан Пол Сартр (1991: 567) је, по свом признању, писао за „универзалног читаоца”: „Prema tome, čitalac kome se obraćam nije ni Mikromegas, ni Nevini, a ni Bogotac. On nije nezalica poput dobrog divljaka kome treba sve objasniti polazeći od principa, on nije ni neki duh, ni neka tabula raza. Ali nije ni sveznajući kao neki anđeo ili večni otac; ja mu otkrivam izvesne aspekte sveta, ja se koristim onim što on zna da bih pokušao da ga naučim onome što ne zna.” С обзиром на то да је ово додатно објашњење илустративног карактера, задржаћемо се на свега четворо писаца који су у својим есејима или аутопоетичким белешкама описивали читаоца за којег пишу, уз напомену да је овај списак готово неисцрпив. Обимнија синтеза аутопоетичких ставова

У вези са читањем постављају се многа питања, али се, сходно природи овог процеса током којег у интеракцију ступају текст, жанровске или конвенције књижевног рода, оквири (жанровски, когнитивни, културолошки), читаочева емпатија и карактер, не могу дати једнозначни одговори. Издвојићемо нека од таквих питања која су, из данашње перспективе, топоси теорија о читању, а на која су одговори и на синхорнијској, и на дијахроннијској равни, амбигвитетни:

- Шта читалац чини са текстом током читања?
- Шта текст чини са читаоцем (односно, читаоцу)?
- Да ли је читање активан или пасиван процес?
- Колики је удео читаоачеве слободе у процесу читања, а колики принуђе текста?

И, напоследку, нама најзначајније – Ко је читалац: скупина индивидуалних реакција или актуелизација одређене конвенције, стратегије, компетенције? Због тога је и наше истраживање у овом, систематском делу, само једна од карика ланца „читања” читања.

2. Када је у питању типологија читалаца, међу теоретичарима читања консензус је постигнут једино у вези са основном поделом унутар ове категорије, те се као њене две најшире групе издвајају она која се односи на фиктивног и она која се односи на реалног (емпиријског) читаоца (када је у питању онтолошки статус читаоца), односно концепти текстуалног (енкодираног, уписаног) и извантекстовног адресата (када је у питању позиција читаоца у односу на текст, *homo* односно *hetero* позиција). Усмеравање ка било ком од ових типова читалаца додатно усложњава разматрање дате категорије јер концепт фиктивног читаоца обухвата читав корпус који, од теоретичара до теоретичара читања, бива проширен и терминолошки,⁵ и спецификацијом његових одређених нијанси, док се категорија емпиријских читалаца у контексту прагматички оријентисаних теорија додатно усложњава на основу њиховог односа према сврси текста, а потом у односу на начин и интензитет рецепције. Међу теоретичарима читања углавном постоји слагање у вези са функцијом фиктивног читаоца те се он, као конститутивни елемент дела, односно у тексту претпостављени адресат, сагледава као смерница (или скуп смерница у тексту) на основу којих реални читалац обликује стратегију читања (рецепције) текста.

С друге стране, типологије читалаца разматраних у књижевнотеоријским текстовима често се систематизују без наведених критеријума.

светски познатих романописаца о ауторској публици публикована је под насловом *Roman*, у издању Нолита (Београд 1975). Приређивач ове синтезе је Александар Петров.

⁵ Нпр. оваквог читаоца Изер назива имплицитним, а Еко узорним, односно модел-читаоцем.

Примера ради, Стефан Сантер – Саркани (2001: 50–85)⁶ предлаже следећу типологију читалаца присутних у теоријама књижевности 20. века: први је тип *видљивог читаоца* и он одговара инстанци имплицитног читаоца у Изеровом (ISER 1974) значењу тог појма, нарочито оном из прве фазе Изерових истраживања процеса читања где је поменути концепт углавном текстоцентричан; други је тип *правог читаоца* којег прижељкује писац, што одговара каснијем Рабиновичевом и Фелановом типу (идеалне) ауторске публике; трећи је тип историјског, анонимног, док је четврти *виртуелни читалац* као вантекстовна, културна инстанца која одређује читљивост текста, што се може упоредити са хоризонтом очекивања као методом читања Х. Р. Јауса.⁷ Иако заснована на међусобно искључивим критеријумима, Сарканијева типологија читалаца је добар оријентир ка дијахронијским поставкама о читаоцу јер осветљава смену тежишта теорија читања: читалац као текстуална инстанца (формализам и структурализам) – емпиријски читалац (делом теорија рецепције, критика читалачког одговора), док је „камен међаш”, *прави* читалац, концепт који је најјасније осветлила реторичка теорија читања („бутовска” линија) која се методом „из текста” усмерава ка његовим ефектима у процесу читања. Међу типологијама читалаца које узимају у обзир дијахронију, а засноване су на једном критеријуму, значајно место заузима систематизација коју предлаже Снежана Милосављевић Милић. У уводном, теоријско-методолошком делу своје студије „Типови наратера у српском реалистичком роману”, Милосављевић Милић (2008: 184–207) предлаже следећу типологију читалаца, засновану на њиховој позицији у односу на текст: наратера, наративну публику и ауторску публику (имплицитног читаоца) као суме стратегија читања уписаних у текст. Значај ове студије је и у томе што њена ауторка типове спољашњих наратера изводи на основу стратегија оцртавања спољашњих наратера у завидно обимној грађи српских реалистичких романа, а узимањем у обзир њихове карактеристике и функције у процесу рецепције.⁸ Књижевноисторијски преглед типова чи-

⁶ С обзиром на то да користимо превод Сарканијеве *Теорије књижевности* напомињемо да је њено прво издање из 1993. године.

⁷ Ханс Роберт Јаус (1978: 362–365) је читаоца сагледао у целокупном историјском простору у коме дела настају и у коме се реципирају. Пишући о читаоцу, Ханс Роберт Јаус има на уму стварног, емпиријског (експлицитног) читаоца који чину читања приступа кроз хоризонт очекивања као скуп конвенција у вези са датим жанром, поетиком датог писца, књижевном традицијом, те општим читалачким навикама, предуверењима, идејама и идеалима као параметрима времена и друштвеноисторијског контекста конкретног читаоца.

⁸ У нашој науци о књижевности овакав допринос дала је и монографија *Модели коментара у српском роману XIX века* (2006) Снежане Милосављевић Милић, где је указано на опште и специфичне функције енкодираног читаоца у неколико књижевноисторијских епоха српске књижевности. Драгана Вукићевић је низом монографија и студија о критичкој рецепцији српског реализма (*Поетика читања – критика прозе 1868–1901*, 1998, *Анархија текста: огледи о српској књижевности 19. века*, 2011.) указала на функције енкодираног читаоца

талаца, али без јасно назначеног критеријума сем контекстуализације унутар теорија изабраних аутора, углавном критичара читалачког одговора, даје Јован Попов (1993). Међутим, у односу на овај преглед, значајнији је допринос Јована Попова афирмацији појма ослобођеног читаоца (уједно, ово је наслов монографије Јована Попова) као ушћа у које се уливају рукавци критике читалачког одговора, нарочито њене субјективистичке оријентације.

Једну од најпотпунијих систематизација типова читалаца у књижевним теоријама до 80-их година 20. века даје Волфганг Изер у књизи *Чин читања* (*The Act of Reading: A Theory of Aesthetic Response*, 1976).⁹ Полазиште из којег се Волфганг Изер усмерава ка детаљном опису читаоца *уписаног* у текст јесте схема типова читалаца насталих у окриљу књижевнотеоријских оријентација (теорије рецепције и критике читалачког одговора), у чијем су фокусу читаочева реакције на књижевно дело током чина читања и, уједно, ефекат дела на читаоца. У зависности од тога да ли је пажња ових оријентација усмерена на историју читалачких одговора (реакција) или на потенцијалне ефекте текста, Изер уочава два основна типа читалаца: *реалног*, чије су реакције на текст документоване књижевнокритичким, есејистичким или књижевнотеоријским списима (односно, текстовима о рецепцији књижевног дела од стране одређене читалачке публике)¹⁰, и хипотетичког читаоца ка коме су усмерене све могуће актуализације текста. Реконструкција „реалног” читаоца превасходно зависи од опстанка савремених докумената одређеног периода. Други проблем у вези са реконструкцијом реалног читаоца тиче се верности реконструисане слике, јер се при поменутом процесу треба узети у обзир друштвеноисторијска и културна ситуација одређеног времена. На основу овога Изер закључује да, заправо, постоје три *савремена*¹¹ читаоца: први је прави и историјски, изведен из постојећих докумената, а друга два су хипотетичка: онај који се може реконструисати на основу друштвеног и историјског знања времена¹², а потом и читалац који се може екстраполирати на основу његове улоге уписане у тексту. Наспрам ових вр-

у прози српске књижевности предромантизма, романтизма и реализма. О статусу читаоца у прози српског реализма опширније в. и: Вукићевић, Драгана и Снежана Милосављевић Милић, *Огледавања – Лаза Лазаревић и Симо Матавуљ*, Ниш: Филозофски факултет 2014.

⁹ Најдетаљнија Изерова систематизација теоријских поставки о читаоцима у другој половини двадесетог века налази се у одељку „Читаоци и концепт имплицитног читаоца” („Reader and the Concept of the Implied Reader”) *Чина читања* из 1978.

¹⁰ Навешћемо неке од студија које су значајно допринеле истраживањима емпиријских читалаца: Preston, John, *The Created Self. The Reader's Role in Eighteenth-Century Fiction* (1970), Slatoff, Walter J., *With Respect to Readers. Dimensions of Literary Response* (1970) и др. Исти проблем разматра и Волфганг Изер у поглављу *Имплицитног читаоца* (1971) посвећеном стратегијама читања светских реалистичких романа.

¹¹ Овде се мисли на читаоца као ауторовог савременика.

¹² Уп. са хоризонтом очекивања у теорији рецепције Х. Р. Јауса.

та стоји идеални читалац, по Изеру (1978: 29) – сувишни концепт јер, теоретски, једини могући идеални читалац свог дела је аутор.¹³ Кључна замерка коју Изер упућује традиционалним концептима реалног и хипотетичког читаоца, а унутар њега савременог и идеалног, тиче се њиховог усмерења ка резултатима (ефектима, реакцијама)¹⁴, уместо ка структури текста која је одговорна за поменуте реакције. Стога је Изерова теорија читања усмерена ка потенцијалу у тексту који изазива „ре-креативну дијалектику у читаоцу” (ISER 1978: 30).

С друге стране, поједини теоретичари књижевности типологију читалаца заснивају на дихотомији класичних наратолошких истраживања у вези са нивоом приче и нивоом дискурса. Тако Мартин Волас (1986) ову дихотомију примењује на читаоца, те разликује оног који није у причи, већ само у коментару, од читаоца који је путем коментара и сам у причи као драматизовани лик. Извантекстовни читалац, било конкретни, било виртуелни, иако није у књижевном делу, може бити апострофиран или се на њега може упућивати неким знацима у делу. Део комуникативног ланца који се односи на реципијента, Мартин Волас (2016: 141–142) разлаже на четири концепта: наратера као реципијента у причи и подразумеваног (имплицитног) читаоца као „apstraktnog koncepta koji se koristi u raspravama o vrstama sposobnosti koje stvarni/konkretni čitaoci poseduju” и коме, као синониме, у зависности од способности на којој се инсистира, налази појмове „идеални”, „надчиталац” или „информисани” читалац. Фигуру имплицитног читаоца, у зависности од постојања више адресаната, Волас (2016: 142) систематизује на модел-читаоца¹⁵ (чији су синоними Принсов *виртуелни читалац*, Рабиновичева

¹³ Ово није једино место у *Чину читања* у којем Изер одбацује концепт идеалног читаоца. Замишљен као биће које је у стању да реализује читав значењски потенцијал фикционалног текста, идеални читалац не постоји јер различита значења једног текста често се појављују у различитим временима. Идеални читалац би, како Изер (1978: 29) истиче, требало да изврши „укупну потрошњу текста” („total consumption of the text”), што би, како додаје овај аутор, било погубно за књижевност. Концепт идеалног читаоца, по Изеру, прихватљив је једино уколико се односи на чисто фиктивно биће јер само као такав он може затворити празнине које стално се појављују у било којој анализи књижевних реакција и одговора.

¹⁴ Унутар критике читалачког одговора, превасходно психолошке и психоаналитичке оријентације Симон Лесер и Нормана Холанда, постоји низ студија усмерених ка истраживању *реалних* читалаца и њихових субјективних доживљаја конкретного књижевног текста. Примера ради, Норман Холанд из угла психоаналитичке, трансактивне теорије анализира ефекте који су на њега, као емпиријског читаоца, оставила читања Поовог *Украденог писма*. Рифатеров суперчиталац такође је дефинисан према особинама реалног читаоца, на основу групе информаната која увек долази до заједничких чворишта у тексту. Основу њихове заједничке реакције Рифатер је нашао у стилу текста.

¹⁵ Појам *модел-читалац* (*узорни читалац*) односи се на читаоца кога текст не само да предвиђа као сарадника, већ и покушава да створи; примера ради, целокупан белетристички опус Умберта Ека, Итала Калвина, Милорада Павића као једну од примарних интенција има изградњу таквог читаоца – сарадника (коаутора). Међутим, поред тога што истиче да

наративна публика и *јавни наратор* Сузан Лансер) као „kvazifikcijsku ulogu која се очекује од читаоца да је игра” и ауторског читаоца као концепта који се односи на праву публику којој се обраћа имплицитни аутор, а која фикцијском тексту приступа са пуном свешћу о његовој артифицијелној природи. Као синониме овом појму, Волас наводи Гибсоновог лажног читаоца.¹⁶

У књижевнотеоријским разматрањима жанрова, као један од критеријума за типолошко разврставање узиман је емпиријски читалац. Овакво „мерило”¹⁷ примењује се приликом класификације¹⁸ романеског жанра.¹⁹ „Оправдање” за узимање емпиријског читаоца као критеријума за класификацију романа налазимо у самој природи овог жанра: у односу на друге књижевне врсте (лирску песму, епску песму, еп, трагедију, комедију), роман је од почетка везан за књигу и намењен је индивидуалном читању (читању у себи), за разлику од слушања и колективног реципијента као видова усвајања и преношења претходно поменутих књижевних врста. Обрађујући се појединцу роман је, за разлику од осталих књижевних врста, „израз култа индивидуе који је у свом успону изградило грађанско друштво” (ЛЕШИЋ 2010: 392). Аутор одреднице „роман” у *Речнику књижевних термина* „prema rangу u hijerarhiji vrijednosti i odnosu publike prema romanu” (FLAKER 1985: 665) као критеријумима разликује трилер, тривијални роман, забавни, дечји и омладински.²⁰ Мимо наведених, још једна романескна врста – роман у наставцима формирала се путем специфичног односа према публици: крајем друге деценије 18. века, роман се почео објављивати у новинама и, услед недостатка простора, у наставцима. Роман у наставцима плод је масовне пот-

се профил модел-читаоца одређује текстом и унутар текста, Умберто Еко (2003: 16) каткад овог читаоца изједначава са појмом идеалне публике која је, судећи по студијама реторичких теоретичара читања унутар којих је аформисан овај концепт, укључује и емпиријску димензију – одређене компетенције извантекстовних читалаца неопходне за праћење и повезивање наративних елемената

¹⁶ Лажни читалац (*mock reader*) Вокера Гибсона је опозиција *читаоцу од крви и меса*: спона између произвођача и конзумента, односно смерница кроз текст

¹⁷ Наведени критеријум примењиван је још у антици, приликом класификације „песничких врста” (АРИСТОТЕЛ 1982: 29–30).

¹⁸ Напомињемо да је разврставање романеског жанра према мерилу намене само једна од његових могућих типологија.

¹⁹ Овоме треба додати да је успеху романа као књижевне врсте, временски лоцираном у осамнаестом веку, значајно допринела женска читалачка публика. Историчар књижевности Милорад Павић (2005: 44) наводи да је у поменутом периоду женској читалачкој публици био намењен „роман са степеништа за служавке”, тип сентименталног, често тривијалног романа.

²⁰ Наведена класификација не имплицира разврставање романеских врста на више и ниже као пандан високој, официјелној култури и широким масама као дијаметралним типовима емпиријских читалаца. С друге стране, такво „класно” раздвајање књижевних врста у односу на публику којој су намењене строго је чувано је у средњем веку.

рошње чија се експанзија најпре учила у Француској тридесетих година 19. века. С друге стране, независно од економских интенција увођења романа у наставцима као сталне рубрике у дневним новинама, овај жанр рачуна на напетост и неизвесност читалаца. Овакав вид комуникације романописца са читаоцима неретко је подстицао публику да ступи у контакт са аутором и да покуша да утиче на даљи ток радње и судбине јунака. С друге стране, нису ретки ни романописци који су између публикација наставака настојали да дознају како њихова читалачка публика замишља даљи ток радње.²¹ Роман у наставцима неодређености²² користи на посебан начин, а самим тим читаоцу намеће одређен облик читања – због пауза (углавном седмодневних) које су му прописане, читалац романа у наставцима више је ангажован у односу на појединца који чита роман у целини јер је принуђен да дуже и интензивније замишља наставак радње и да размишља о њој. Овоме треба додати и размене мишљења међу читаоцима у периоду између наставака које су интензивније и учесталије него у контексту романа публикованих у целости.

Разматрање функција емпиријских читалаца је комплексан проблем јер се, као и у претходном случају, теоретичари читања опредељују за различите категорије унутар области која припада емпиријском читаоцу. Истраживања емпиријских читалаца углавном се усмеравају ка моралном, социјалном, политичком, идеолошком, интелектуалном, естетском дејству или ефекту текста на реалну публику. Према Принсу (2013: 4), недостатак оваквих истраживања је у сагледавању читалаца као пасивних објеката, уместо као активних субјеката у процесу формирања значења текста. У Вучковићевој (2008: 105–106) синтези типова емпиријских читалаца у текстовима савремених теоретичара читања, као најфреквентнији се издвајају обичан (савремени), преводилац (и сам писац), критичар (научни радник, наставник) и читалац прошлости.²³ У зависности од типа емпиријског читаоца, његове функције крећу се од пружања основе за анализу рецепције дела у одређеном тренутку садашњости

²¹ Један од таквих романописаца заинтересованих за жеље и размишљања својих читалаца био је Чарлс Дикенс. Овакво Дикенсово интересовање резултовало је брижљивим компоновањем романа са циљем да своју публику држи у перманентној неизвесности, али и повременим „награђивањем” усмеравањем радње ка жељеном читалачком току. О контакту између аутора и читалаца романа у наставцима писали су Џорџ Форд (George H. Ford, *Dickens and his Readers*, 1955) и Кетлин Тилотсон (Kathleen Tillotson, *Novel soft he Eighteen-Forties*, 1962).

²² Наводимо Изерову дефиницију празних места која обухвата њихову природу, улогу у процесу читања и начин њиховог превазилажења: „Praznine upućuju na to da različiti segmenti i primerci teksta treba da budu povezani, iako sam tekst ne nalaže tako. One su nevidljivi spojevi teksta, koji jednovremeno razdeljuje sheme i tekstualne perspektive i podstiču stvaranje ideja kod čitalaca. Naravno, kada su sheme i perspektive opet povezane, praznine 'nestaju'” (IZER 1989: 55).

²³ Слична типологија емпиријских читалаца налази се у *Историји читања* Алберта Мангела (2005: 259–275). Наведени аутор засебна поглавља посвећује аутору и преводиоцу као типовима емпиријских читалаца, док се у самом „попису” значајних читаоца појма *читање*, његових начина и видова налазе антички филозофи, императори, писци...

(што је функција аутору савременог читаоца), до основе на којој се просуђује стање рецепције одређене књиге у деценијама и вековима након њеног објављивања. Категорија емпиријских читалаца усложњава се не само услед промена у социјалним, културним и књижевним аспектима који неизоставно морају бити узети у разматрање било које врсте емпиријског читаоца, већ и узимањем у обзир чињенице да ли је одређеном емпиријском читаоцу читање било занимање²⁴ или духовни ужитак током усамљеног читања литературе одабране према личним афинитетима.²⁵

Аутори *Ротлициове енциклопедије наративне теорије* (2008) разматрање појма *читалац* сужавају на читаоце – конструкције. У оквиру истоимене одреднице *Енциклопедије*, Ралф Шнајдер се, на трагу теорија оријентисаних ка читаоцу, а у којима се значење посматра као нешто што се формира само у интеракцији текста и читаоца, опредељује за анализу апстрактног читаоца, односно текстуалних карактеристика које заједно формирају текстуалну стратегију у функцији предодређивања потенцијалних ефеката текста и усмеравања појединачних искустава емпиријских читалаца у сусрету са датим текстом. Описујући Гибсоновог „лажног читаоца”, Рифатеровог архичитаоца, Изеровог имплицитног читаоца, Ековог модел-читаоца, Рабиновичев и Феланов концепт наративне публике као најзначајније концепте апстрактних читалаца, Шнајдер (SCHNEIDER 2008: 482) налази да су, упркос некада експлицитном инсистирању појединих аутора на томе да се, у контексту поменутих концепата читалаца, искључиво ради о текстуалним чињеницама, они ипак амбивитетно позиционирани између текст-интерног и текст-екстерног нивоа, односно да су текстуалне границе концепата апстрактног читаоца флуидне.

Творац једног од концепата енкодираног рецепијента наративног текста (наратера), Џералд Принс (2013: 1), у својој синтези значења појма „читалац” овај концепт своди на емпиријски ниво, али са ограниченом слободом „читања”. Принс читаоца назива декодером, оним ко дешифрира текст, те интерпретатором наративних (и ненаративних) текстова.²⁶ Међу апстрактним читаоцима уграђеним у структуру наративног текста, унутар теоријско-методолошког аспекта науке о књижевности најшире су прихваћени Принсов „текстуално уписан” наратер (ПРИНС 1971; 1972)²⁷ и Изеров имплицитни читалац (ISER 1971).

²⁴ Ово се односи на писаре у старом веку, те на јавног читача и праксу читања сакралних текстова пред скупом људи, у средњем веку.

²⁵ Наведена разврставања емпиријских читалаца само су неке од могућих класификација ове категорије.

²⁶ „A reader is a decoder, decipherer, interpreter of written (narrative) texts or, more generally, of any text in the broad sense of signifying matter” (PRINCE 2013: 1).

²⁷ С обзиром на то да користимо превод Принсовог текста објављен 2009. године у часопису „Наше стварање”, напомињемо да овај аутор уводи појам наратера далеке 1971. године.

3. Након указивања на критеријуме типолошког разврставања концепта читаоца унутар књижевнотеоријских поставки, уочавамо најмање два недостатка. Први се тиче општег места теоретичара књижевности да се занимање за читаоца, као средишњи истраживачки интерес, везује за трећу еру „историје модерне књижевне мисли”, односно, књижевног процеса. Најексплицитнији у овом ставу био је Тери Иглтон, уједно најпознатији „побуњени читалац”²⁸ међу теоретичарима књижевности 70-их година 20. века. Међутим, мишљења смо да питања у вези са процесом читања и читаоцем од антике, па до двадесет и првог века нису заобилажена ни у иманентним, ни у спољашњим методолошким приступима у тумачењу књижевног дела. У античкој књижевнотеоријској мисли (Платоновој, Аристотеловој, Хорацијевој), проблем рецепције посматра се у релацији са аспектима сазнања, уживања и инвенције, док се анализи активности рецепцијената подробније приступа у Псеудо-Лонгиновој расправи *О узвишеном*; руски формализам процес читања сагледава као вид „продужене перцепције”, те кроз функцију поступка „очуђења”, новокритичари се фокусирају на помно читање, а кључни концепти (енкодираног) читаоца, као што смо истакли, парадоксално се афирмишу унутар иманентног, структуралистичког приступа у проучавању књижевности.²⁹ Други проблем који је остао отворен у досадашњим прегледима типологија читалаца у књижевнотеоријским разматрањима тиче се заобилажења разматрања концепата читалаца у спрези са теоријама о значењу књижевног текста³⁰ које су значајно подупирале теоријско-методолошко „освешћење” о читаоцу као суштинском обележју наративне комуникације. Почев од теоријских списа насталих 60-их година 20. века, значење књижевног текста претежно је лоцирано између текста (приповедача) и читаоца. Расправе о значењу књижевног текста у широј, херменеутичкој традицији значајне су и због указивања на нијансе читалачких одговора и реакција у сусрету са текстом.

²⁸ У истоименом тексту („Побуна читаоца”) Тери Иглтон ће најексплицитније и најаргументованије проговорити у име читалаца: „Mi smo potrebni autorima, autori nisu potrebni nama!” (IGLTON 1989: 18)

²⁹ Наведени проблем далеко је комплекснији него што је назначено у овом илустративном сегменту рада.

³⁰ Опредељењем за појам „текст” уместо „дело” алудирамо на аспект значајан за развој савремених теорија читања – померање од дела као затворене, довршене форме ка отвореном и недовршеном тексту, односно на прелазак са сагледавања значења у делу на указивање на његову конфигурацију у процесу читања, интеракцијом између текста и читаоца. Између два поменута „померања” не само да се може уочити паралелно кретање кроз књижевнотеоријски корпус, већ и међусобна интеракција и рекурзивни утицај.

Цитирана литература

- АРИСТОТЕЛ. *О песничкој уметности*. Београд: Рад, 1982.
- VOLAS, Martin. *Novije teorije pripovedanja*. Prevod Milene Vradić Jovanov. Београд: Službeni glasnik, 2016.
- ВУЧКОВИЋ, Радован. *Писац, дело, читалац*. Београд: Службени гласник, 2008.
- ЕКО, Umberto. *The Role of the Reader: Explorations in the Semiotics of Text*. Bloomington: Indiana University Press, 1984.
- ЕКО, Umberto. *Granice tumačenja*. Prevod Milane Piletić. Београд: Paideia, 2001.
- ЕКО, Umberto. *Šest šetnji kroz narativnu šumu*. Prevod Lazara Macure. Београд: Narodna knjiga – Alfa, 2003.
- ЕКО, Umberto. *О књижевности*. Prevod Milane Piletić. Београд: Vulkan, 2015.
- IGLTON, Teri. „Pobuna čitaoca”. *Književna kritika*, XX, 3 (1989): стр. 18–20.
- ISER, Wolfgang. *The Implied Reader: Patterns of Communication in Prose Fiction from Bunyann to Beckett*. Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1974.
- ISER, Wolfgang. *The Act of Reading: A Theory of Aesthetic Response*. London and Henley: Routledge & Kegan Paul, 1978.
- IZER, Wolfgang. „Interakcija između teksta i čitaoca”. *Književna kritika*, XX, 3 (1989): стр. 51–60.
- JAUS, Hans Robert. *Estetika recepcije*. Prevod Drinke Gojković. Београд: Nolit, 1978.
- КОМПАЊОН, Антоан. *Демон теорије*. Нови Сад: Светови, 2001.
- ЛЕШИЋ, Зденко. *Теорија књижевности*. Београд: Службени гласник, 2010.
- МАНГЕЛ, Алберто. *Историја читања*. Превоо Владимир Гвозден. Нови Сад: Светови, 2005.
- МИЛОСАВЉЕВИЋ МИЛИЋ, Снежана, „Типови наратера у српском реалистичком роману”. *Прича и тумачење*. Београд: „Филип Вишњић”, 2008.
- ПАВИЋ, Милорад. *Роман као држава и други огледи*. Београд: Плато, 2005.
- ПОПОВ, Јован. *Ослобођени читалац*. Нови Сад: Матица српска, 1993.
- ПОПОВ, Јован. „Теорије читалачких одговора”. *Прегледни речник компаративистичке терминологије у књижевности и култури*, група аутора. Нови Сад: Академска књига, 2011, стр. 374–376.
- ПРИНС, Цералд. „Увод у проучавање наратера I”. *Наше стварање: часопис за друштвено-политичка питања, науку и књижевност*, год. 56, бр. 1/2 (2009): стр. 135–147.
- PRINCE, Gerald. „Reader”. *The Living Handbook of Narratology*. <. 11. 2017.
- САНТЕР-САРКАНИ 2001: Сантер-Саркани, Стефан. *Теорија књижевности*. Превод Јелене Новаковић. Београд: Плато, 2001.
- SARTR, Žan Pol. „Za koga se piše”. *Teorijska misao o književnosti*, priredio Petar Milosavljević. Novi Sad: Svetovi, 1991.

SCHNEIDER, Ralf. „Reader Constructs”. Jan Manfred and Marie-Laure Ryan (eds). *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. London and New York: Routledge, 2008: 482–483.

FLAKER, Aleksandar. „Roman”. *Rečnik književnih termina*, grupa autora. Beograd: Nolit, 1985, 664–668.

Mirjana D. Bojanić Ćirković

THE CONCEPT OF A READER IN LITERARY THEORETICAL DIACHRONY

This paper analyzes the concepts of readers affirmed within literary theoretical and methodological orientations during the diachronic development of the science of literature, indicating the reasons for the complexity of the problem itself and divergent methodological positions from which it is accessed. The analysis of the aforementioned concepts of readers first takes into account the criteria for classification that have been practiced by various literary theorists, and then the characteristics of individual concepts. The objective of this paper is to draw relevant conclusions regarding the process (the method) of the research of status of a reader in the science of literature, and then extract typologies for which the consensus among theorists of literature has been reached.

Keywords: inscribed (abstract, encoded) reader, empirical reader, implied reader, theories of reading.